

הסוגיא העשרים חלק ז – כהנים בעלי זרוע (נו ע"א-נו ע"ב)

[א] תנו רבנן: בראשונה היו מניחין עורות קדשים בלשכת בית הפרווה ולערב היו מחלקין אותן לאנשי בית אב והיו בעלי זרועות נוטלין אותן בזרוע. התקינו שיהו מחלקין אותן מערב שבת לערב שבת, דאתיא כולה משמר, ועדין היו גדולי כהונה נוטלין אותן בזרוע.

עמדו בעלים והקדישום לשמים. אמרו: לא היו ימים מועטין עד שחיפו כל ההיכל בטבלאות של זהב שהן אמה על אמה בעובי דינר זהב, ולרגל היו מקפלין אותן ומניחין אותן על גב מעלה בהר הבית כדי שיראו אותן עולי רגלים, שמלאכתן נאה ואין בה דליס.

[ב] תניא, אבא שאול אומר: קורות של שקמה היו ביריחו והיו בעלי זרועות נוטלין אותן בזרוע. עמדו בעלים והקדישום לשמים. עליהם ועל כיוצא בהן אמר אבא שאול בן בטנית משום אבא יוסי בן חנן:
 אוי לי מבית ביתוס, אוי לי מאלתן;
 אוי לי מבית חנן, אוי לי מלחישתן;
 אוי לי מבית קתרוס, אוי לי מקלמוסן;
 אוי לי מבית ישמעאל בן פאבי אוי לי מאגרופן, שהן כהנים גדולים ובניהם גזברין וחתניהן אמרכלין ועבדיהם חובטין את העם במקל.

[ג] תנו רבנן, ארבע צוחות צוחה עזרה:
 ראשונה – צאו מכאן בני עלי שטמאו היכל יי.

עוד צוחה עזרה – צא מכאן יששכר איש כפר ברקאי שמכבד את עצמו ומחלל קדשי שמים [דכריך ידיה בשיראי ועביד עבדה].

עוד צוחה עזרה – שאו שערים ראשיכם ויכנס ישמעאל בן פאבי תלמידו של פינחס וישמש בכהונה גדולה.

ועוד צוחה עזרה – שאו שערים ראשיכם ויכנס יוחנן בן נרבאי תלמידו של פינקאי וימלא כרסו מקדשי שמים.

אמרו עליו על יוחנן בן נדבאי שהיה אוכל שלשה עגלים ושותה שלשה גרבי יין ואוכל ארבע סאים גוזלות בקינוח סעודה.

אמרו: כל ימיו של יוחנן בן נדבאי לא נמצא נותר במקדש.

[ד] מאי סלקא ביה ביששכר איש כפר ברקאי?

מלכא ומלכתא הוו יתבי.

מלכא אמר: גדיא יאי.

מלכתא אמרה: אימרא יאי.

אמרינן: נוכח כהן גדול, דקא מסיק קרבנות כל יומא.

אתויה ליששכר איש כפר ברקאי. אתא, אחוי בידיה.

אמר: גדיא יאי – יסק לתמידא!

אמר מלכא: הואיל ולא הוויא עליה אימתא דמלכותא, ליפסקוה לידא דימיניה! יהב
 יששכר שוחדא ופסקוה לשמאליה.
 שמע מלכא ואמר דליח??דור וליפסקו לימיניה.

אמר רב יוסף: בריך רחמנא דשקליה לישש' איש כפר ברקאי למטרדפסיה בהאי עלמא.

אמר רב אשי: יששכר איש כפר ברקאי לא תנא, דתנן: כבשים קודמין לעזים בכל מקום.
 יכול מפני שמובחרין? תלמוד לומר: אם כבש יביא קרבנו לחטאת [ויקרא ד לב] –
 מלמד ששניהם שקולין כאחד.

רבינא אמר: אפלו מקרא נמי לא קרא, דכתיב: אם כבש אם עז [שם, ג].

הדרן עלך מקום שנהגו.

מסורת התלמוד

[א, ב] תנו רבנן בראשונה היו מניחין עורות קדשים וכו'; תניא אבא שאול או' קורות של שקמה וכו' תוספתא זבחים יא טז-יז (מהד' צוקרמנדל, עמ' 497); תוספתא מנחות יג יח-כא (מהד' צוקרמנדל, עמ' 533). [ג] תנו רבנן ארבע צוחות צוחה עזרה עד סוף הסוגיא כריתות כח ע"א-ע"ב.

רש"י

עורות קדשים עור עולה וחטאות ואשמות וקרבנות ציבור, שמתחלקין עורות קדשי הקדשים לכהנים, כדכתיב (ויקרא ז ח): עור העולה אשר הקריב, וילפינן בזבחים (קג ע"ב) — מעולה כל עורות קדשי קדשים. ולערב שכל יום היו מחלקין אותן לאנשי בית אב שעבדו היום, שהמשמר היה חלוק לששה בתי אבות לששה ימים, ומה שהגיע ליומן, הן מרובה הן מועט, הוא נוטל, אף על פי שיש יום שמרבים היחידים להביא ביום זה מחבירו. בעלי זרועות שהיו בכהנים חזקים מחביריהם. לערב שבת דכולי משמרה תיהו התם, ולא יניהו לבעלי זרועות ליטול בזרוע. גדולי כהונה שרים שבהן. עמדו בעלים כל כהני משמרות יחד, והקדישום לבדק הבית. בהר הבית רחבה פנויה חוץ לעזרה, ויש שם מעלות, כדאמרינן בפרק קמא דיומא (טז ע"א). דלם דופי. קורות מחוברין, עוביו של אילן קרי קורה. בייתוס כהן גדול היה, וכן כולן [והיו להן עבדים חמסנין וחובטין את העם]. אלתן מקלותיהן, כמו לא באלה ולא ברומח במסכת שבת (סג ע"א). לחישתן יועצי רע. קולמוסין — שהיו כותבין איגרות לרעה. אמרכלים אמר כולו, על פיו נחתך כל צורך הקדש. שטימא כדכתיב (שמואל א ב כב): אשר ישכבון את הנשים. כריך ידיה בשיראי וחציצה פוסלת בקדשים, דבעינן "ולקח הכהן" — שיקח בעצמו. ועוד, דבזיון הוא. ישמעאל בן פיאכז כשר היה, אבל אנשי ביתו היו בעלי זרוע. שלש מאות עגלין שהיה מגדל בביתו כהנים הרבה. מאי סלקא ביה מה גמול נשתלם? מלכא ומלכתא — מלכי בית השמונאי. גדיא ואי גדי טוב למאכל יותר מן הכבש. אחוי בידיה בלשון צחוק. אימתא דמלכותא לא דיו שלא אמר כמותי, אלא שאמר אף בלשון צחוק. דאשקליה שהשיא עונו וגמולו. למיטרפסיה גמולו. לא תנא לא שנה משנה וברייתא. כבשים קודמין לעזים בכל מקום כתב כבש תחלה. אם כבש יביא לחטאת כאן הקדים שעירה לכבשה, דכתיב בפרשה עליונה: והביא את קרבנו שעירת עזים וגו', והדר: אם כבש יביא וגו'. אם כבש אם עז גבי שלמים, מדלא הראה לך הכתוב רמו מובהר בזה מזה, שמעת מינה ששניהן שוין. הדרן עלך מקום שנהגו.

פירוש

חלקה האחרון של הסוגיא במתכונתה הנוכחית כולל שלוש ברייתות¹ וסיפור על גורלו המר של הכהן הגדול יששכר איש כפר ברקאי המוזכר בברייתא השלישית: "צא מכאן יששכר איש כפר ברקאי שמכבד את עצמו ומחלל קדשי שמים" [ג]. כאמור, יחידה זו נקשרת לסוגייתנו בעקבות דברי אבא שאול: "קורות של שקמה היו ביריחו והיו בעלי זרועות" וכו'. דברים אלו הם חלק מברייתא ארוכה העוסקת בכהנים בעלי זרוע, שמקורה בתוספתא מנחות (יג יח, מהד' צוקרמנדל, עמ' 553). הברייתא האחרונה, 'ארבע צוחות צוחה עזרה' [ג], והסיפור הנלווה אליה [ד] (עד סוף הפרק), נקשרו לסוגיא בגלל ישמעאל בן פיאבי המוזכר בסוף הברייתא השנייה: "אוי לי מבית ישמעאל בן פאבי" וכו' [ב]. החוקרים עמדו על הסתירה בין דמותו השלילית בברייתא זו לבין התיאור החיובי בברייתא השלישית: "שאו שערים ראשיכם ויכנס ישמעאל בן פאבי תלמידו של פינחס² וישמש בכהונה גדולה" [ג]. הסיפור החותם את פרקנו עוסק ביששכר איש כפר ברקאי, שלפי המסופר היה "כריך ידיה בשיראי ועביד עבודה", כלומר עוטף את ידיו במשי שעה שעבד את עבודת המקדש, דבר שאולי היה נוח לו בשעתו אך בסופו של דבר הביא עליו פורענות.

ברייתא [א, ב]

כאמור, המקור לברייתא ארוכה זו הוא בתוספתא מנחות יג יח, מהד' צוקרמנדל, עמ' 533, שם שנו:

בראשונה היו מכניסין עורות קדשים ללשכת בית הפרווה והיו מחלקין אותו בערבית לכל בית אב שבאותו היום, והיו גדולי כהונה באין ונוטלין אותן בזרוע.

התקינו שיהו מחלקין אותן בערבי שבת לכל משמר ומשמר.

ועדיין היו גדולי כהונה באין ונוטלין אותן בזרוע.

עמדו בעלים והקדישום לשמים. אמרו: לא היו ימים מועטין עד שחיפו כהנים פני כל האולם בטבלאות של זהב מאה על מאה³ ועל עובי דינר זהב, מה שמחפין עד הרגל⁴ וברגל מקפלין אותן ומניחין אותן על גבי מעלות בהר הבית כדי שיראו העם את מלאכתן שהיא נאה, שלא נטה בה דלוס⁵. אחר הרגל הוזרין וקובעין אותן במקומן.

אבא שאול אומר: קורות שיקמה היו ביריחו והיו בעלי אגרוף באין ונוטלין אותן בזרוע. עמדו בעלים והקדישום לשמים. אמרו: לא הקדישו בעלים לשמים אלא קורות שקמה בלבד.

על אלו ועל כיוצא בהן ועל דומה להן ועל עושין כמעשיהן היה אבא שאול בן בטנית ואבא יוסי בן יוחנן איש ירושלם אומר:

אוי לי מבית ביתוס, אוי לי מאלתן;

אוי לי מבית קדרוס, אוי לי מקולמסן;

אוי לי מבית אלחנן, אוי לי מבית לחישתן;

אוי לי מבית אלישע, אוי לי מאגרופן;

1 בעצם מדובר בשתי ברייתות, שהרי הברייתא השנייה: "תניא, אבא שאול או': קורות של שקמה" [ב], היא המשכה של הברייתא הראשונה. ראו תוספתא מנחות יג יח, מהד' צוקרמנדל, עמ' 533. בתוספתא זבחים יא יז, מהד' צוקרמנדל, עמ' 497, מובאים דברי אבא שאול ללא ההמשך "על אלו ועל כיוצא בהן" וכו' המופיע בתוספתא מנחות.

2 נראה לי שהכוונה היא לפינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן. ראו להלן.

3 ראו משנה מידות א ט: "וטבלא של שיש וטבעת היתה קבועה בה ושלשלת שהמפתחות היו תלויות בה". וראו משנה מידות ד ו: "וההיכל מאה על מאה, על רום מאה". ובברייתא אצלנו: "בטבלאות של זהב שהן אמה על אמה" וכו'.

4 המילים "מה שמחפין עד הרגל" חסרות בברייתא בתלמוד. נראה שהכוונה היא לכך שטבלאות אלו חיפו את האולם עד לרגל. כך ברור המשך התיאור, שלפיו ברגל מוציאים אותן למעלה הר הבית ולאחר הרגל מחזירים אותן למקומן. ראו מה שכתב על כך הגר"ש ליברמן, תוספת ראשונים, חלק ב, עמ' 265, שורה 28/27. ולא ברור לי מדוע "הפירוש סתום".

5 כלומר: רמאות, על פי היוונית: δόλος.

אוי לי מבית ישמעאל בן פיאבי, שהם כהנים גדולים ובניהם גזברין והתניהן אמרכלין,⁶ ועבדיהן באין וחובטין עלינו במקלות.

הברייתא בבבלי זהה כמעט מילה במילה לברייתא זו. בסוף הברייתא בתוספתא מוזכר 'בית אלישע' שאינו מוזכר בברייתא בבבלי. בבבלי, שתי הברכות האחרונות מתייחסות לבית ישמעאל בן פיאבי: "אוי לי מבית ישמעאל בן פאבי אוי לי מאגרופן, שהן כהנים גדולים" וכו' [ג]. נראה שהנוסח המקורי של הברייתא נשתמר דווקא בבבלי ושהכינוי 'בית אלישע' אינו אלא שיבוש של 'ישמעאל'. סימוכין לכך ניתן להביא מכתבי יוספוס, שאינו מזכיר כהן גדול מבית אלישע.⁷

אין ספק בכך שהשיר החותם את הברייתא: "אוי לי מבית ביתוס" וכו', משקף נאמנה את רוח המציאות של סוף ימי בית שני. גם השמות וגם הנטייה לאלומות ("אוי לי מאלתן ... אוי לי מאגרופן ... וחובטין עלינו במקלות") מתאימים לתיאור של שלהי תקופת בית שני על פי יוספוס. שמות בתי הכהונה מתאימים מבחינת היסטוריה, שהרי על פי תיאורו של יוספוס, כהנים גדולים רבים באו מבית ביתוס, ובהם: שמעון בן ביתוס,⁸ יועזר בן ביתוס,⁹ אליעזר בן ביתוס,¹⁰ יועזר בן ביתוס (השני)¹¹ ושמעון בן ביתוס (השני).¹² כך גם מבית חנן (או אלחנן): חנן בן שת,¹³ אלעזר בן חנן,¹⁴ יונתן בן חנן,¹⁵ תיאופילוס בן חנן,¹⁶ מתתיהו בן חנן,¹⁷ וחנן בן חנן.¹⁸ נראה שבכינוי 'בית קתרוס' הכוונה היא לשמעון בן ביתוס "שהיה לו כינוי קנתרס" ולאליהו בן קנתרס¹⁹ (Ἐλιωναῖον τὸν τοῦ Καθηρᾶ).

יוספוס אף מתאר את מעשיהם הרעים של ישמעאל בן פיאבי ועבדיו באופן דומה לזה שבברייתא:

באותו זמן נתן אגריפס המלך²⁰ את הכהונה הגדולה לישמעאל: הוא היה בנו של פאבי.²¹ אז התגלע ריב בין הכהנים הגדולים ובין (שאר) הכהנים וראשי-העם שבירושלים, וכל אחד מהם עשה לעצמו גודל של אנשים עזי-נפש ביותר ורודפי מהומות והיה להם למנהיג, והם התנגשו והתנצחו אלה עם אלה ורגמו (אלה את אלה) באבנים. ולא היה מי שימחה בידם, אלא הדברים נעשו מתוך חירות, כמו בעיר שאין בה שלטון. חוסר הבושה והעזות תקף על הכהנים הגדולים עד שההינו אפילו לשלוח עבדים לגרנות שיטלו את המעשרות, שהם נהלת כוהנים (הדיוטות), ועלתה לכוהנים העניים לגוע ממחסור. עד כדי כך הכריע כוחם של הסכסכנים בכל צדק (ויושר).²²

6 ראו תוספתא שקלים ב טו, מהד' ליברמן, עמ' 211, ומה שכתב הגר"ש ליברמן בתוספתא כפשוטה, חלק ד, עמ' 693. וראו תוספות לערוך השלם, עמ' לא. וראו: Schürer-Vermes-Millar, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus*, Vol. II, pp. 282-283 (מכאן ואילך: שירר, כרך ב).

7 יש להוסיף שבדפוסים ובכ"י פירנצה של הסוגיא המקבילה בכריתות ישנם שיבושים דומים בשם ישמעאל בן פיאבי. בדפוסים: "אלישמע בן פיכאיי", ובכ"י פירנצה: "שמע בן פיאבי".

8 על פי רשימתו של ג' אלון, מחקרים, ב, עמ' 320, הוא כיהן בין השנים 23-5 לפנה"ס (השוו לרשימתו של א"מ סמלווד, עמ' 251). וראו קדמוניות היהודים, ספר טו, 9, 3, עמ' 320-322. לרשימות הכהנים הגדולים השוו שירר, כרך ב, עמ' 229-232, וא' סמלווד, *Journal of Theological Studies*, 13 (1962), pp. 14-34. "High Priests and Politics in Roman Palestine".

9 בשנת 4 לפנה"ס. ראו קדמוניות היהודים, ספר יז, 6, 4, 164.

10 גם הוא מונה לאחר אחיו יועזר בשנת 4, אך על פי תיאורו של יוסף בן מתתיהו: "גם אלעזר לא הוציא זמן רב בכהונה הגדולה, ובחיינו נתמנה במקומו ישוע בן שיי" (קדמוניות היהודים, ספר יז, 3, 1, 339, מהד' שליט, עמ' 276).

11 כיהן עד שנת 6 לספירה. ראו קדמוניות היהודים, ספר יח, 1, 1, 3; 2, 1, 26.

12 כיהן בשנים 41-42 לספירה. נראה שגם הוא נחשב כבן לבית קתרוס, שהרי יוסף בן מתתיהו כותב כך: "וחלק [אגריפס] את משרת הכבוד של זה לשמעון בן ביתוס, שהיה לו כינוי קתירא (Καθηρᾶς)". וראו שירר, כרך ב, עמ' 231, הערה 13. וראו הערותיו של פלדמן, יוספוס, עמ' 356-357, ספר יט.

13 כיהן בין השנים 6-15 לספירה. ראו קדמוניות היהודים, ספר יח, 2, 1, 26. וראו הפניותיו של שירר, עמ' 230, מספר 10.

14 17-16 לספירה. ראו קדמוניות היהודים, ספר יח, 2, 2, 34.

15 37-36 לספירה. ראו קדמוניות היהודים, ספר יח, 4, 3, 95. וראו תיאור רציחתו בספר ב, 8, 5, 163, ובמלחמת היהודים, ספר ב, 13, 256, 3.

16 41-37 לספירה. וראו קדמוניות היהודים, ספר יח, 5, 3, 123.

17 63-65 לספירה. וראו קדמוניות היהודים, ספר יט, 6, 4, 316.

18 62 לספירה. וראו להלן.

19 ראו קדמוניות היהודים, ספר יט, 8, 1, 342. וראו שירר, עמ' 231, הערה 14.

20 הכוונה היא לאגריפס השני.

21 כאמור, היו שני כהנים גדולים בשם זה. כאן הכוונה היא בוודאי לשני, שביהן לדעת רוב החוקרים בין השנים 59-61 לספירה (ראו רשימתו של אלון). לדעה אחרת ראו: ד' שוורץ, "הכרונולוגיה של פרובינקיה יהודיא", תרביץ, נב (תשמ"ג), עמ' 177-200.

22 קדמוניות היהודים, ספר כ, 179-181, מהד' שליט, עמ' 367. וראו ג' אלון, מחקרים בתולדות ישראל, כרך א, עמ' 59-60, וע' בייטנר, "הכהנים רגזנים הם", עבודת גמר לתואר מוסמך בחוג לספרות עברית, האוניברסיטה העברית, תשמ"ז, עמ' 77-79.

יוספוס מתעכב גם על כהן הגדול בשם חנן בן חנן (62 לספירה) ומתאר את אופיו השלילי:

וחנן הצעיר, שאמרנו עליו שקיבל את הכהונה הגדולה, היה שחצן ברוחו ועז-פנים במידה שאינה מצויה, ונמנה עם כת הצדוקים, שהם מחמירים במשפט מכל היהודים, כפי שכבר סיפרנו.²³

ברייתא ג

לברייתא השלישית ולסיפור המובא מיד לאחריה [ג] ישנה מקבילה כמעט זהה בסוף מסכת כריתות (כח ע"א-ע"ב). אולם כבר עמדו על כך שצורת הברייתא שם משנית ומעובדת ושהברייתא כפי שהיא לפנינו מקורית יותר.²⁴ הברייתא מתארת "ארבע צוחות" שצווחה העזרה על כהנים גדולים. רש"י ומרבית החוקרים שדנו בסוגיא זו ראו בשתי הצוחות הראשונות קריאה שלילית: "צא מכאן",²⁵ ובשתי הצוחות האחרונות קריאה חיובית: "שאו שערים ראשיכם ויכנסו".²⁶ וכך אכן נראה.²⁷ גם בברייתא זו, שתיים מתוך שלוש הדמויות המוזכרות בה שייכות לסוף תקופת בית שני ומוכרות מכתבי יוספוס. יוחנן בן נדבאי מתואר אצלו כך:

ושמו הטוב של הכהן הגדול חנניה²⁸ הלך וגדל מיום ליום, והוא זכה לחיבה ולכבוד מפואר בקרב האזרחים: שכן היה מפזר כספים ומחניף לאלבינוס ולכוהן הגדול בכל יום במתנות. אולם היו לו עבדים רעים מאוד, שהתחברו עם האנשים החצופים ביותר וסבבו על הגרנות ולקחו בכוח (הזרוע) את מעשרות הכהנים, ולא נמנעו מלהכות את אלה שלא נתנו (להם). והכהנים הגדולים (האחרים) נהגו בדומה למעשי עבדיו של זה, ולא יכול איש למנוע אותם. ואז קרה, שאחדים מהכהנים, שהתפרנסו לפניו ממעשרות, מתו מבלי אוכל.²⁹

תיאורו של יוספוס, שיוחנן בן נדבאי "היה מפזר כספים ומחניף לאלבינוס ולכוהן הגדול בכל יום במתנות", עולה בקנה אחד עם התיאור התלמודי. נראה שהכינוי 'נדבאי' מתייחס למידת הנדיבות שאפיינה אותו. למרות זאת, באותה מידה יש להבחין במידה של אירוניה בתיאורם של חז"ל, שהרי העובדה שלא היה נותר בימיו במקדש נבעה מרעבתנותו. הברייתא מציינת בפירוש שהוא לא נקרא לשמש בכהונה גדולה כמו קודמו אלא למלא "כרסו מקדשי שמים".³⁰ בנוסף, נראה שהכינוי 'תלמידו של פינקאי' הוא חיקוי אירוני של הבבא הקודמת על ישמעאל בן פיאבי: "תלמידו של פינחס". תחת זאת מתואר יוחנן כ'תלמידו של פינקאי' – 'תלמידו של פינקאי'.³¹

כאמור, ישמעאל בן פיאבי מתואר בברייתא זו בדרך חיובית, זאת בניגוד לתיאור בברייתא הקודמת, שבה קבעו: "אוי לי מבית ישמעאל בן פיאבי, אוי לי מאגרופן". רש"י מסביר את הסתירה כך: "כשר היה, אבל אנשי ביתו היו בעלי זרוע". ישנה עוד אפשרות, שנראית פחות משכנעת, שדיכטומיה זו נובעת מן העובדה שהיו שני כהנים גדולים בעלי אותו שם. הכהן

23 מהד' שליט, עמ' 368.

24 ראו שוורץ, עמ' 267, הערה 74.

25 כך, על פי הברייתא, נאמר לבני עלי וליששכר איש כפר ברקאי.

26 כך נאמר לישמעאל בן פיאבי וליוחנן בן נדבאי. רש"י מדגיש שישמעאל בן פיאבי "כשר היה", ומסביר שיוחנן בן נדבאי לא אכל את כל האוכל אלא גידל "בביתו כהנים הרבה" (נו ע"א, ד"ה שלש מאות עגלין).

27 ראו ד' שוורץ: "Josephus' Source on Agrippa II", *JQR*, 72, (1982), p. 264. הערה 61, ועמ' 266, הערה 70. שוורץ משוכנע בכך שכל הצוחות הן לגנאי, ומציין את הספרות הרלוונטית בעניין בהערות המוזכרות. לאחרונה חזר לדון בברייתא זו צ' שטמפפר, "ימטמאים היו את הכהן", נטועים, ד (תשנ"ח), עמ' 40, הערה 32, המעלה טענות כבדות משקל כנגד קביעה זו של שוורץ. לדעת שטמפפר, בשתי הצוחות האחרונות לא מדובר באירוניה. יש להוסיף לטענותיו של שטמפפר את העובדה שמבנה הברייתא מצביע בבירור על קריאה חיובית בצווחות האחרונות, שהרי כך יש לנו שתי צווחות לגנאי ושתיים לשבח. יש גם מבנה כיאסטי בברייתא, שהרי בני עלי: חופני ופינחס, טימאו את היכל ה', אך ישמעאל בן פיאבי הוא תלמידו של פינחס המקורי; יששכר איש כפר ברקאי מכבד את עצמו ומחלל קודשי שמים, ואילו יוחנן בן נדבאי מחלל את עצמו ומכבד קודשי שמים. העיר לי ידידי מ' בנוביץ שיש לשים לב גם לניגוד הגמור בין בני עלי ש'נאצו ... את מנחת ה'" (שמואל א ב יז) באכילה רעבתנית ופרועה לבין יוחנן בן נדבאי שכיבד קודשי שמים על ידי אותה אכילה רעבתנית ומסודרת כך שבימיו "לא נמצא נותר במקדש".

28 הוא *Ἀναβία τῷ τοῦ Νεδεβαίου* המתואר בספר כ, 103; 131.

29 קדמוניות היהודים, ספר כ, 9, 2, 205-207.

30 ראו מה שכתב צ' שטמפפר על כך במאמרו הנזכר, עמ' 40, הערה 32.

31 על פי השורש פניק. וראו הגר"ש ליברמן *Greek in Jewish Palestine*, p. 182, הערה 195, שמתרגם: "The Glutton".

הגדול הראשון בשם זה כיהן בשנים 15-16 לספירה, והשני, בשנים 57-61 לספירה. אולם על פי תיאורו של יוספוס, ישמעאל בן פיאבי הראשון כיהן זמן קצר למדי, וקשה לתאר כיצד הותיר רושם חיובי כל כך. ישנה עוד אפשרות, והיא, שהתיאור החיובי מתייחס לכהן הגדול ישוע בן פיאבי, שכהן בין השנים 35-23 לפנה"ס. סימוכין לכך ניתן להביא מדברי ר' יוחנן ביומא ט ע"א, שטוען שישמעאל בן פיאבי שימש בכהונה גדולה עשר שנים, שהרי שני הכהנים האחרים בשם זה לא התקרבו למשך זה של כהונה גדולה.³² גם הגיוני שדברי המשנה בסוטה ט טו: "משמת ישמעאל בן פאבי בטל זיו הכהונה", מתייחסים לישוע בן פיאבי, שהרי הוא כיהן בתחילת מלכות הורדוס וקודם שהחלו למנות כהנים גדולים על בסיס שיקולים זרים.³³

הסיפור על מלך ומלכה

במתכונתו הנוכחית מתייחס הסיפור החותם את פרקנו [ד] לכהן גדול בשם יששכר איש כפר ברקאי. זאת, אף שבסיפור עצמו לפי גירסתו המקורית³⁴ אין זכר ליששכר איש כפר ברקאי, שהרי בכ"י וטיקן 125 אנו גורסים:

מלכא ומלכתא הוו יתבי.

מלכא אמ': גדיא יאי; מלכתא אמרה: אימרא יאי.

אמרו: מאן נוכח? כהן גדול, דקא מסיק קורבנות כל יומא.

אתא, אחוי בידיה, אמ': אי גדיא יאי — יסק לתמידא!

אמ':³⁵ הואיל ולא הוה ליה אימתא דמלכותא, ניפסקיה לימיניה.

יהב שוחדא, פסקוה לשמאליה. שמע מלכא ופסקיה לימיניה.

תרגום של החלק האחרון [אמר (המלך): מכיוון שלא היתה לו יראת מלכות, נחתוך [את יד] ימינו.

נתן שוחד, חתכו את שמאלו. שמע המלך וחתך את ימינו.]

עורך הסוגיא הוא שקבע שהסיפור מתייחס ליששכר איש כפר ברקאי, באומרו: "מאי סלקא ביה ביששכר איש כפר ברקאי?" [ד].³⁶ זאת ועוד, לפי המתואר לא ברור מה סיבת עונשו של יששכר. האם סיבת העונש היא הצבעתו החוצפנית כלפי המלך או העובדה שהוא הכריע כמלכה, שאמרה: "אימרא יאי", באומרו: "אם גדיא יאי — יסק לתמידא". הסיבה לציוויו של המלך אינה חד-משמעית במרבית גירסאות הסיפור, שהרי המלך אומר: "הואיל ולא הוה עליה אימתא דמלכותא — ליפסקוה לידא דימיניה!". לשון זה מותיר את שתי האפשרויות על כנן. במסכת כריתות מופיע נוסח מעובד יותר, ורוב כתבי היד גורסים שהעילה היתה ההצבעה המגונה: "אמ' להו מלכא: הואיל ואחוויה בידיה, קצצוה לידיה דימינא".³⁷ לאור הערות אלה סביר לדעתי להניח שהסיפור המקורי לא התייחס ליששכר איש כפר ברקאי.

המלך, המלכה ורבן שמעון בן גמליאל

כאמור, בסיפור המקורי בבבלי לא צוינו שמותיהם של הכהן הגדול, המלך או המלכה.³⁸ במרוצת הזמן ייחסו את דמות הכהן הגדול שבסיפור ליששכר איש כפר ברקאי. האמורא רב יוסף משבח

32 למרות טענותיו של שורץ להפך. ראו הערה 21 לעדכן לאחר עימוד סופי לעיל.

33 ראו גם משנה פרה ג ה. וראו המתואר בתוספתא יומא א כא, מהד' ליברמן, עמ' 228.

34 בנקודה זו יש פילוג בין הענפים; כ"י מינכן 6 גורס: "אתיוה ליששכר איש כפר ברקאי, אתא אחוי בידיה", ואילו בכ"י וטיקן 125 נאמר: "אתא אחוויה בידיה" (ראו מהדורה, עמ' 408-409). ולהלן, כ"י מינכן 6 גורס: "יהב יששכר שוחדא", אך שאר עדי הנוסח אינם גורסים "יששכר" (ראו מהדורה, עמ' 410).

35 בשאר כתבי היד: "אמ' מלכא".

36 עורך הסוגיא בכריתות אף סידר מחדש את הברייתא והסב את הצווחה האחרונה כך שתיאמר על יששכר איש כפר ברקאי כדי להעמיד את הסיפור מיד לאחר הברייתא מבלי לציון את שמו. אולם בקטע גניזה שהדיר שכתר, Talmudical Fragments in the Bodleian Library, הסדר בכריתות זהה לזה שבפסחים.

37 על פי כ"י וטיקן 120. אולם בקטע הגניזה של שכתר, הגירסא היא כבפסחים. וראו מה שכתב הגר"ש ליברמן על הושטת האצבע במחקרים בתורת ארץ-ישראל, תשנ"א, עמ' 436.

38 וכפי שקבענו לעיל, הסיפור עדיין נמצא בכ"י וטיקן 125 במתכונתו המקורית.

את הקב"ה על ההתאמה בין החטא לבין העונש: "ברוך רחמנא דשקליה ליששכר איש כפר ברקאי למטרפסיה³⁹ בהאי עלמא". הפרק מסתיים בדברי רב אשי ורבינא שבאים להוסיף שמתשובתו של הכהן ניכר שהוא לא שנה משנה ולא למד מקרא, שאלמלא כן הוא היה מספיק חכם לקבוע שגם המלך והמלכה צודקים.

נסיים את הדיון בחלק זה של הסוגיא בהתייחסות להיסטוריונים שדנו בסיפורנו. הם הפנו לסיפור דומה המובא בברייתא בפסחים להלן (פח ע"ב). הברייתא מובאת בהקשר למשנה זו: "האומר לעבדו: צא ושחוט עלי את הפסח, שחט גדי – יאכל; שחט טלה – יאכל; שחט גדי וטלה – יאכל מן הראשון" – משנה פסחים ח ב.⁴⁰ לפי המשנה, במקרה שבו העבד שחט רק בהמה אחת – אין הקפדה על גדי או על טלה. אם שחט שתיים – על האדון לאכול מן הבהמה שנשחטה ראשונה. התלמוד מקשה על הדין האחרון מברייתא:

והתניא: אין נמנין על שני פסחים כאחד!

ומעשה במלך ומלכה שאמרו לעבדיהם: צאו ושחטו עלינו את הפסח, ויצאו ושחטו עליהן שני פסחים.

באו ושאלו את המלך, אמר להם: לכו ושאלו את המלכה.

באו ושאלו מן המלכה, אמרה להם: לכו ושאלו את רבן גמליאל.⁴¹

באו ושאלו את רבן גמליאל, אמר להם: מלכה ומלך, דדעתן קלה עליהן, יאכלו מן הראשון. אנו, לא נאכל לא מן הראשון ולא מן השני.

ושוב פעם אחת נמצאת הלטאה בבית המטבחים ובקשו לטמא כל הסעודה כולה.

באו ושאלו את המלך, אמר להם: לכו ושאלו את המלכה.

באו ושאלו את המלכה, אמרה להם: לכו ושאלו את רבן גמליאל.

באו ושאלו אותו, אמר להם: בית המטבחים רותח או צונן?

אמרו לו: רותח. אמר להם: לכו והטילו עליה כוס של צונן.

הלכו והטילו עליה כוס של צונן וריחשה, וטהר רבן גמליאל כל הסעודה כולה. נמצא מלך תלוי במלכה ונמצאת מלכה תלויה ברבן גמליאל, נמצאת כל הסעודה תלויה ברבן גמליאל.

כתבי היד גורסים "רבן שמעון בן גמליאל", ולא "רבן גמליאל". הדמיון לסיפורנו גלוי לעין. הרי לפנינו מלך ומלכה שמתלבטים בשאלה כמעט זהה לזו שאצלנו: מה עדיף, טלה או גדי? המלך אומר לשאול את המלכה והמלכה אומרת להתייעץ עם רבן שמעון בן גמליאל, שקובע: "מלך ומלכה, שדעתן קלה עליהן, יאכלו מן הראשון. אנו, לא נאכל לא מן הראשון ולא מן השני". אולם למרות זלזולו במלכות, הוא לא נענש, אדרבה, חוזרים ונועצים בו וגאים בו: "ונמצאת מלכה תלויה ברבן שמעון בן גמליאל, נמצאת כל הסעודה תלויה ברבן שמעון בן גמליאל".

א' ביכלר הסתמך על סיפור זה "על אף התמימות שבו" כדי ללמוד על דמותו של רבן גמליאל, דבר שהיה עליו להיזהר ממנו, שהרי לפי הגירסא המקורית הסיפור מתייחס לרבן שמעון בן גמליאל. מכל מקום, ביכלר קובע:

ואף אם יש להניח בוודאות, שהמלכה פנתה בשאלותיה אל חכם זה רק משום שרצתה לפרסם בגלוי את הכרתה בתורת הפרושים, משתמע מכאן על כל פנים שרבן גמליאל היה

39 הערוך מפרש: "וי"א מטופרסיה לשון ארמי הוא, ופי': נטל חלקו וגורלו מן העונש כנגד חובתו" (ראו מה שכתב על כך קוהוט, ערוך השלם, כרך ה, עמ' 124). על פירוש זה של הערוך כתב י"א אפשטיין: "זהו בודאי פירוש עממי ארמית, שהילקו את המלה לשנים: מטו – פרסא, 'מטו', 'מטותא' בטורית, 'חלק', 'פרסא', 'פרס', 'חלק' (מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, ב, כרך שני, עמ' 820). אפשטיין מציע שהמילה היא פרסית: "אבל 'מ' של 'מטו' (מט) שלנו הוא רק ריכוך של ה'פ' הישן (וחילוף פ' במ' רגיל, בייחוד במלים זרות), 'זמטו(ן)פרסא' היא רק צורה עממית ארמית במקום 'פתפרסא' הפרסי". פירוש 'פתפרסא' לפי אפשטיין בפרסית הוא: "לחם חוקר" – "judgement". אחרים הציעו אטימולוגיה מלשון יווני: μετάρπος (= גמול. ראו בערוך השלם, וראו: Liddell-Scott, p. 1118). ראו הצעתו של קרויס ב-Lehnwörter, p. 333, שמציע שהמילה היא מן היוונית – τράπεζα, שפירושה כאן תשלום, שהרי מילה זו פירושה שולחן של חלפן כספים, ומכאן – תשלום.

40 על פי כ"י קויפמן.

41 יש לגרוס: "רבן שמעון בן גמליאל", כרוב כתבי היד. ראו דקדוקי סופרים, עמ' 271, אות ו.

באותו זמן מפורסם כמנהיגם המוכר של הפרושים, כעין ראש וראשון לבתי מדרש שמהם היו יוצאות הכרעות בהלכות התורה.⁴²

אולם דברי ביכלר קשים לא רק משום שמדובר ברבן שמעון בן גמליאל, שחי בסוף תקופת הבית, אלא גם משום שהמציאות המתוארת כאן אינה עולה על הדעת מבחינת היסטוריה. נראה לי שעלינו לקחת בחשבון שיקולים ספרותיים קודם שנבוא ללמוד היסטוריה מן הסיפור.⁴³

נראה לי שהשיקולים הספרותיים מובילים אותנו למסקנה שהסיפור על המלך, המלכה ורבן שמעון בן גמליאל, מבוסס על סיפורנו על הכהן הגדול. קודם כל יש להעיר שתחילתה של הברייתא: "אין נמנין על שני פסחים כאחד", דומה מאוד לברייתא קצרה המובאת בסוגיא המקבילה בירושלמי (ח ב, לה ע"ד):

תני רבי חיייה: הנמנה על שני פסחין כאחת — אוכל מאי זה מהן שנשחט ראשון.

אמר רבי יוסה, מתניתא אמרה כן: שחט גדי וטלה — יאכל מן הראשון.

רבי יוסה קובע שברייתא זו זהה למשנתנו. אך המעיין בתוספתא (פסחים ז ג, מהד' ליברמן, עמ' 176-177) יגלה שברייתא זו התייחסה במקורה ליתום קטן, שהרי שני שם:

יתום ששחטו עליו אפטרופין — יאכל ממקום שהוא רוצה.

הומנה על אחד מהן — אוכל ממקום שהומנא.

הומנא על שני פסחים — אוכל מאי זה מהן שנשחט ראשון.

במתכונתה המקורית עולה מן הברייתא קושיא על המשנה, שהרי ניתן לקבוע שהיתום נהנה מן הספק ואוכל מן הראשון רק בזכות היותו קטן, משום שאין לו דעת לקבוע אחרת, ולכאורה ניתן להקשות על משנתנו המרחיבה היתר זה לכולי עלמא. אם כן, ניתן לומר שהן בבבלי הן בירושלמי קיבלו את הברייתא בצורה מקוטעת וניסו להסבירה. ר' יוסה הסביר את הברייתא לפי המשנה. אולם נראה שבבבל עדיין הכירו את הקשרה המקורי של הברייתא, ואולי בשל כך העמידו אותה במלך ובמלכה, שכמו קטן, "דעתן קלה עליהן". מכל מקום, לענייננו ברור שהסיפור על רבן שמעון בן גמליאל אין לו מקבילה בתוספתא או בירושלמי.

נראה שביכלר צדק כשהגדיר את הסיפור כתמים, ולא רק מצד התוכן אלא גם מצד הלשון. כל הפעלים והתיאורים פשוטים ומשתמשים בלשון הדומה לזה שבמשנה ובמקבילות הקרובות. המספר שואב את הרעיון לסיפור מן המשנה האומרת "האומר לעבדו: צא ושחוט עלי את הפסח, שחט גדי — יאכל; שחט טלה — יאכל" וכו'. למי ישנה היכולת לשלוח עבד לשחוט את הפסח אם לא למלך ולמלכה? העובדה שהמשנה מתייחסת לגדי ולטלה מזכירה מיד למספר את הסיפור בסוגייתנו: "מלכא אמ': גדי א יא. מלכתא אמרה: א י מ ר א יא". במקום הכהן הגדול ה'שלומיאל' מעמיד המספר את רבן שמעון בן גמליאל — חכם בעל אופי עצמאי שאינו תלוי במלך ובמלכה אלא מובילם להיכן שהוא רוצה. החכם עושה את מה שהכהן הגדול לעולם לא יוכל לעשות — הוא מזלזל במלך ובמלכה ושומר בתוך כך על מקומו המכובד. אות לכך הוא הסיפור השני, שבו חוזרים ושואלים את רבן שמעון בן גמליאל. נראה שחבוי כאן מסר מתוחכם של המספר, המעיד על יכולתו של החכם, מבחינת 'החכם עיניו בראשו' (קהלת ב יד).

42 הסנהדרין, עמ' 117. ושם, בהערה 17, הוא מפלפל בשאלה לאילו מלך ומלכה התכוונו. הוא חולק על דרנבורג שקבע שהכוונה היא לאגריפס הראשון ולאשתו קיפוס, וקובע: "לי נראה שהכוונה כאן לאגריפס ב'... המלכה היתה מסתמא אחותו ביריניקי, אשר דרכי חסידות שלה מזכיר יוסיפוס גם במקום אחר (מלח' ב' ט"ז א)". ביכלר אף מקשר את הדברים לסיפורנו ומסביר שהמלכה פונה לכהן הגדול יששכר איש כפר ברקאי, ש"היה כנראה ראש הכוהנים המשמשים בקודש שנטל הכל לעצמו במקדש. המלכה פונה אליו ולא אל ר' גמליאל, משום שהלה היה קרוב לעניין". ד' שוורץ, בספרו על אגריפס הראשון, שם לב לכך שהסיפור מתייחס לרבן שמעון בן גמליאל ולא לרבן גמליאל, וקובע: "שמעון בן גמליאל היה בין מנהיגי הפרושים בזמן המרד הגדול, ולכן יותר הגיוני לחשוב שהוא בא בדברים עם אגריפס השני וברניקי, שמלכו בעת ההיא, מאשר עם אגריפס הראשון, שמת כדור לפני כן" (עמ' 184, הערה 98). וראו גם מה שכתב שוורץ במאמרו ב-JQR, הנוכח, עמ' 267, הערה 76, קודם שברק את חילופי הגירסא בסיפור.

43 ראו מה שכתב מורי ש"י פרידמן בעניין במאמרו "לאגדה ההיסטורית בתלמוד הבבלי", ספר הזכרון לרבי שאול ליברמן, עמ'